

**ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA MAQOL VA MATALLARNING
QO‘LLANILISHI****Sherali Matjanov**

Nukus DPI O‘zbek tili kafedrası o‘qituvchisi

Dilrabo Baltabayeva

Xo‘jayli tumani 42-sonli maktab o‘qituvchisi

Yozuvchi yoki shoir mehnati asosida dunyoga kelgan har bir ijod mahsulining o‘qishlilikini ta‘minlaydigan narsa –undagi so‘zlar jilosi. Shuning uchun bo‘lsa kerak “ adabiyotning quroli –so‘z ” deb ta‘riflanadi. Ya‘niki, biron bir asar yaratayotgan ijodkor “adabiyot quroli” yordamida shu asarning o‘ziga xos til xususiyatlarini ko‘rsatib beradi. “Adabiyotning birinchi elementi – tildir. Til – adabiyotning asosiy qurolidir, hayot hodisalari faktlar bilan birga uning materialidir”.

Har qanday milliy til kabi o‘zbek tili ham o‘zbek millatini birlashtiruvchi, uning milliy ruhini ifodalovchi vositadir. Badiiy asar tilida keng qamrovli til birliklari fonetik, leksik, grammatik va majoziy vositalarni kuzatish mumkin. Shu bilan birga ijodkorning so‘z boyligidan o‘ziga xos tarzda foydalanishi, morfologik shakllar va sintaktik qurilmalarni tanlashi va boshqa jihatlarida yozuvchining individual uslubi ham yuzaga chiqadi.

Muayyan biror til stilistikasining rivojlanishida milliy badiiy adabiyot tilining ahamiyati katta ekanligi badiiy asarlar tilini o‘rganish va tahlil qilishning ham nazariy, ham amaliy masalalari tadqiqotchilarni o‘ziga jalb qilib kelayotgani ma‘lum. Badiiy asar tili haqida so‘z borar ekan, dastavval, tilning bevosita bir-biriga aloqador uch tomonini qayd etish zarur bo‘ladi: badiiy til, adabiy til, jonli so‘zlashuv tili. Bu tushunchalar bir-birini to‘ldirib, ayni paytda bir-biridan ozuqa olib yashaydi. Nazariy manbalarda ularning quyidagi xususiyatlari qayd etiladi:

1) adabiy til grammatik me‘yorlarga bo‘ysundirilgan, qat‘iy talaffuz normalariga ega bo‘lgan, jonli xalq tilidagi har xilliklarni bir xillikka olib kelgan tildir; 2) jonli so‘zlashuv tili yoki umumxalq tilida grammatika va orfoepiya qoidalariga doim ham amal qilinavermaydi, emotsional leksika va frazeologiya, sheva elementlari, kasb-hunar leksikasi, jargonlar va boshqalardan keng foydalaniladi; 3) badiiy til esa jonli so‘zlashuv tiliga asoslangan, adabiy til bilan chambarchas bog‘langan, hammaga tushunarli bo‘lgan, «so‘z ustalari tomonidan pardoziqlangan, sayqal berilgan poetik tildir».

Yozuvchi hayotiy voqea-hodisalarni tasvirlab, obraz yaratar ekan, u so‘zlashuv tili boylıklaridan, jonli tildagi sheva va kasb-hunarga oid til birliklaridan ham, adabiy til normalaridan ham keng foydalanadi. Ijodkorning til birliklaridan o‘ziga xos tarzda foydalanishi, morfologik shakllar va sintaktik qurilmalarni tanlashi va boshqa jihatlarida yozuvchining individual uslubi ham yuzaga chiqadi.

Ma‘lumki, A.Qahhor o‘z asarlarida eng ko‘p xalq donishmandlik namunalari murojaat qilgan yozuvchi. U asar nomi, epigrafi, dastlabki abzasi, tarkibi yoki xulosa qismida

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-3, ISSUE-6

maqollarni ishlatib, asar mazmundorligini oshirgan hamda ular asar tarkibining mustahkam ajralmas qismiga aylanishiga xissa qo'shgan.

Abdulla Qahhor hikoyalarini tahlil qilganda, asardagi maqollarni hikoyalarning qaysi o'rnida ishlatgani, maqollardan foydalanishdagi maqsadi nima, maqollar gapda qanday vazifani bajarishi hamda ular sintaktik jihatdan o'zgartirilganligi ko'rib chiqiladi.

Abdulla Qahhor "O'g'ri" hikoyasining epigrafida "Otning o'limi, itning bayrami" deb yozadi. Epigrafni o'qiboq o'quvchi hikoyaning mavzusi kimningdir qiyin vaziyatga tushib qolishi boshqa birovga xursandchilik olib kelishi mumkinligini anglab yetadi. Bunda o'lim va bayram so'zlari antonim sifatida qo'llangan. Ot va it ham salbiy qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi. Maqolning tuzilishiga hech qanday o'zgarish kiritilmagan va asl holicha qoldirilgan. Shuningdek, hikoyada "Begim deguncha belim sinadi", "Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi", "Berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz", "Quruq qoshiq og'iz yirtadi", "O'ynashmagil arbob bilan – seni urar har bob bilan" kabi maqollar asar bosh qahramonining nochor holda qolgan bo'lsada, yakkayu yagona boquvchi sigirini topish uchun qo'lidan kelganicha yuqori mansabdagi shaxslarga sovg'a-salomlar ulashib, bor-budini sovirishi nazarda tutiladi va bu holat hikoya oxirigacha davom etadi.

"Bemor" hikoyasi epigrafida Qahhor uslubiga xos bo'lgan qisqa va lo'nda "Osmon yiroq, yer qattiq" maqoli qo'llanadi. Bunda osmon va yer o'zaro qaramaqarshi tushunchalar bo'lib, kambag'al va omi kishining vaziyatdan chiqib keta olmasligi, hech qanday imkoni yo'qligini ta'riflaydi. Ushbu hikoyada bemorga qarashga mablag'i bo'lmagan turmush o'rtog'ining holatiga nisbatan "Bunday paytlarda yo'g'on cho'ziladi, ingichka uziladi" maqolidan foydalanilgan. Yo'g'on va ingichka o'zaro zid ma'noda ishlatilib, bosh qahramon misolida mablag'i bor odam vaziyatdan chiqa oladi, qashshoq esa uziladi, ya'ni vaziyatning qurboni bo'ladi, degan natijani izohlashga xizmat qiladi.

Abdulla Qahhor hikoyalarida nafaqat o'zbek tilidagi balki chet tillaridagi maqollardan ham unumli foydalanadi. Misol tariqasida, "To'yda aza" hikoyasining epigrafida tojik tilidagi "Zori behuda miyon meshikanad" ya'ni behuda zorlanish o'rtasidan kesiladi/uziladi, maqolini aytish kerak. Maqolning tojik tilidagi ko'rinishi yaxlit holda olingan va hech qanday o'zgartirish kiritilmagan. Bu maqolda antonimlik hodisasi kuzatilmaydi lekin sabab (natija) ergash gap bo'lib, yozuvchi hikoya bosh qahramoni mahalladagi savlatli, obro'li universitet o'qituvchisining turmush o'rtog'i vafot etgach, o'zining yosh talabasiga uylanish oqibatida tashqi ko'rinishini yoshlarday o'zgartirib, qo'ni-qo'shnilar orasida bebro' bo'lishi hamda ikkita og'ir chamadonni shoshib mashinaga joylab, so'ng kutilmaganda vafot etishligi sabab va natijalarini birgina maqol orqali o'quvchiga yetkazib beradi. "So'ngan vulqon" hikoyasi nihoyasida "Yer tepganni, el tepadi" maqolini bosh qahramon tili bilan aytadi. Ushbu hikoyada Sheramat aka yoshi o'tib, mansabidan tushar ekan, bu holatni qabul qila olmay, o'ziga nisbatan baho berib shunday deydi. "Ikki yorti bir butun" hikoyasi sarlavhasi maqol bo'lib, asar mazmunini ochib berishga xizmat qiladi. Hikoyadagi ikki erkak o'zaro suxbatidan bir-biriga mos tushgan xarakterli shaxslar ekanligi ushbu maqolda yoritib berilgan. Yorti va butun so'zlari qarama-qarshi so'zlardir. Shuningdek, hikoya tarkibidagi "Eshakni yashirsangiz, hangrab sharmanda qiladi" deganida esa ko'pincha ikkinchi shaxs birlik ko'rinishida mavjud bo'lgan maqolni ko'plik ya'ni

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-3, ISSUE-6

hurmat ma'nosida ishlatgan. "Bashorat" hikoyasida epigraf sifatida "Ola qarg'a qag' etadi, o'z ko'nglini chog' etadi" maqolini har kim qandayligidan qat'iy nazar o'z xursandchiligini nishonlashini aytadi, "Sep" hikoyasida esa "Mashqda qiynalsang, urushda qiynalmaysan" kabi maqollardan samarali va o'z o'rnida hikoya qahramonining asl holatini tasvirlash maqsadida foydalanadi.

Abdulla Qahhor asarlarida kamdan-kam holatda maqolning sintaktik tuzilishini o'zgartirgan. Ya'ni, ega yoki kesimni shaxs va sonda o'zgartiradi. Bu o'zgartirishda maqol kimning tilidan kimga qarata aytilayotganini inobatga oladi.

Abdulla Qahhor asarlarida maqollardan tashqari matallarni ham unumli ishlatadi. "Bemor" hikoyasidagi ko'ngilga armon bo'lmasin deb, chilyosin ham qildirishga to'g'ri keldi, "To'yda aza" hikoyasidagi yaxshining yuzida zuluk ham xol bo'lib ko'rinadi, "Nurli cho'qqilar" hikoyasida: kesakdan o't chiqqaniga xursandligini izhor qilib; Fotima qari qiz bo'lib o'tirib qoladi; tappi tappidan yiroq tushmas ekan, "Mahalla" hikoyasida : mening bir oyog'im go'rda , sening ikki oyog'ing to'rdami?, "So'ngan vulqon" hikoyasida sendan ugina, mendan bugina; Isoning alamini, Musodan oladi; sizlaganni xushlab, senlaganni mushtlaydigan bo'lib qoldilar; o't kech desa, o't kechganman, suv kech desa, suv kechganman; "Dumli odamlar" hikoyasida: yo'lovchi har bir xurgan itning ortidan quvsa, manzilga qachon yetadi; bunga gap uqtirish, qorong'u uyga kesak otganday gap; "Ikki yorti bir butun" hikoyasida: eshakni yashirsang, hangrab sharmanda qiladi; "Yillar" hikoyasida: birovning ishiga saratonda qo'l sovqotadi matallari asar ma'no mazmunini yanada yaqqol ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda Abdulla Qahhor o'z asarlari tili ustida qunt bilan ishlagan. Adabiyotning asosiy quroli so'z va iboralar ekanligini ustuvor o'ringa qo'ygan holda, personajlar tilini xususiylashtirish, nutqiy xarakteristikasini berish, asar voqealari tasvirlanayotgan hudud va tarixiy davrni badiiy matnda haqqoniy aks ettirish uslubiy maqsadlarida o'zbek tilining barcha imkoniyatlaridan ifoda tasvirning leksik vositalari sifatida san'atkorona foydalangan.

Abdulla Qahhorning tilda puxta va original faqat Qahhorgagina xos obrazlilikka erishganining boisi, birinchidan, adibning xalq iboralaridan ijodiy foydalanishi, ikkinchidan, umumtil frazeologiyasi qoliplari bo'yicha yangi iboralar yaratib, ulardan zargarona foydalanishidir.

Iboralarning ayni uslubiy qo'llanishida A.Qahhor uslubining xalqona ekanligi qator olimlar tomonidan diqqatga sazovor bo'lgan omillardan biri ekanligi alohida ta'kidlab o'tilgan. Masalan, mashhur adabiyotshunos olim Ozod Sharafiddinov: «Abdulla Qahhor asarlaridagi bu obrazlilik badiiy tasvir vositalaridan keng va unumli foydalanish evaziga, shuningdek, xalq maqollari va materiallaridan foydalanish evaziga maydonga keladi. Ko'p o'rinlarda yozuvchining o'zi ham shaklan ixcham, mazmunan tagdor iboralar qo'llaydiki, ular adibnikimi yo xalqnikimi ekanini ajratolmay qolasan kishi» Zero, «Ularni xalq iboralaridan ajratish qiyin».

Tavsiflangan misollar A.Qahhorning xalq iboralari, maqollar, folklor materiallarini shakl va ma'no tomondan o'zgartirib, badiiy estetik maqsadlarda mohirona qo'llaganligini ko'rsatadi. Bunday qo'llash birinchidan, mavhum hodisalarni aniq qilib ko'rsatish uslubiy vazifasini

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-3, ISSUE-6

bajargan, ikkinchidan, turli his-hayajonni (emotsiyalarni) ifodalagan va nihoyat, tasvirlanayotgan voqealarga yozuvchining munosabatini bildirish vazifasini bajargan. Shuningdek, bular yozuvchi tilining soddaligi, usluban silliq, ixcham chiqishida asosiy omillardan biri bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Doniyorov X. „Qo'shchinor chiroqlari“ romanining tili va stiliga doir. „Adabiy til va badiiy stil“. Toshkent, „Fan“, 1988 y.
2. Musaboyev Q. „Ayajonlarim“ komediyasining tiliga doir mulohazalar. „O'zbek tili va adabiyoti“ jurnali, 1987 y, 4-son.
3. Sharafidinov O. Xalq yozuvchisi . Toshkent, „Fan“ 1987 y.
- 4.A. Qahhor. Asarlar. Besh jildlik I, IV jild. G'afur G'ulom nomidagi „Adabiyot va san'at“ nashriyoti Toshkent, 1987-1988 y.
5. Qo'chqorto'ev I. Abdulla Qahhorning umumtil frazeologiyasi modellari bo'yicha yangi iboralar yaratishi. „Tilshunoslik va adabiyotshunoslikka oid tadqiqotlar“. Toshkent, 1965 y.